

БРАНКО ЛЕТИЋ

ХРВАТСКА КЊИЖЕВНА ТРАДИЦИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ОД 15. ДО 19. ВЕКА

Културни оквири

О хрватској културној и књижевној традицији у Босни и Херцеговини је доста писано у историјским и књижевноисторијским радовима, краћим о појединачним питањима и синтетским студијама. О њој је било речи и у контексту матичне хрватске књижевности¹, посебно као о хрватској књижевности у крајевима под Турцима², а избори из Дивковићевих, Посиловићевих, Ластрићевих и Шитовићевих текстова, поред хрестоматија старије босанскохерцеговачке књижевности, нашли су места и у *Зборнику стихова и прозе у едицији Пет стољећа хрватске књижевности*.³

На основу свих тих радова о хрватској књижевној традицији у Босни и Херцеговини, посматраној засебно у назначеним оквирима или у контексту целокупне хрватске књижевности с освртом на један број најизразитијих представника, може се стећи представа о континуитету културног деловања католичке цркве, посебно фрањевачког реда, а у оквирима тога деловања и о континуитету књижевног стваралаштва у различитим облицима, садржајима, језицима и писмима. Истина, у том континуитету има и "празних" периода, као што је прелаз од средњовековне епохе чак у 17. век, када Дивковићевим делима на "словинском језику" и ћириличком писму, по мишљењу свих истраживача, започиње оригинална књижевност босанскохерцеговачких Хрвата. Због те велике празнине Борис Ћорић је сматрао да тај прелаз, "нагал" и "оштар", треба боље образложити у некој будућој студији.⁴

Историчари културе и уметности указују на дугу традицију деловања католичког свештенства на босанскохерцеговачком терену, узимајући за почетни датум године 1291,⁵ када је папа писмом наложио старешинама фрањеваца у Приморју да у област Соли и Усоре, на тражење српског краља Драгутина, упуте два фрањевца "у животу и онђењу прокушана, књижевним знањем снабђевеним и језику босанског живља вјешта".⁶ Историчари Босне указују да су тек

1 Комбол Миховил, *Повијест хрватске књижевности до народног препорода*, Загреб, 1961; Франичевић, Швелец, Божић, *Повијест хрватске књижевности*, књ. 3 (*Од ренесансе до просвјетитељства*), Либер-младост, Загреб, 1974.

2 Георгијевић Крешмир, *Хрватска књижевност од 16. до 18. стољећа у сјеверној Хрватској и Босни*, Матица Хрватска, Загреб, 1969.

3 *Зборник прозе 16. и 17. стољећа*, "Пет стољећа хрватске књижевности", Загреб, 1972, приредио Јакша Равлић; *Зборник стихова и прозе 18. стољећа*, исто издање, Загреб, 1973, приредио Рафо Божић.

4 Ћорић Борис, *Скице за преглед хрватске књижевне традиције у Босни и Херцеговини до првог свјетског рата*, Годишњак Института за језик и књижевност у Сарајеву, X, Сарајево, 1981.

5 У мају 1991. организован је у Сарајеву и Научни скуп *700 година дјеловања фрањеваца у Босни*.

6 Јеленић Јулијан, *Култура и босански фрањевци*, I, Сарајево, 1912, стр. 75.

оснивањем босанске викарије 1340. створени услови за подизање цркви и самостана у Босни, а тиме и интензивнији рад католичког свештенства, посебно после буле папе Урбана VI од 22. децембра 1378. године, "којом даје фрањевачкој викарији више повластица, а изградњу цркава подстиче тиме што вјерницима који саграде цркве од камена или дрвета обећава опроштење гријехова".⁷ Ипак, запаженије градње католичких богомоља и фрањевачких самостана осетиће се тек у време знатнијег развоја босанских градских насеља у другој половини 14. века, захваљујући материјалној помоћи дубровачких трговаца који су, по правилу, имали најзапаженију друштвену и економску улогу у њима. Стога није ни чудо што је највећи број оваквих објеката изграђен у средњој Босни и средњем Подрињу, где су и најразвијенија рударска, занатска и тржна насеља са знатним дубровачким колонијама. У неким од њих јављају се и по две цркве у том раном периоду. Конкретније вести о постојању појединих сакралних објеката у Босни садрже управо тестаменти дубровачких трговаца: у њима се први пут спомињу цркве у Сребреници 1403, Арнаутовићима код Високог (Миле) 1407, Сутјеској и Високом 1414, Зворнику 1426, Чегљу код Сребренице 1430, Олову 1436, Фојници 1442, те Крешеву, Бобовцу и Врандуку 1449. године.⁸

Поред дубровачких извора који бележе вести везане за дубровачке насеобине у Босни, и папски визитатори спомињу католичке цркве и самостане из предтурског периода у западној Босни и Херцеговини: у Ливну, Јајцу, Гламочу, Дријевима. Такође су последњи босански владари, "изразитије католички оријентисани",⁹ градили цркве по Босни. Повољне услове које је католичка црква имала у Босни последњих деценија босанске самосталности прекинуће долазак Турака и поред тога што су том приликом, чувеном Ахднамом из 1463, добила слободу исповедања католичке вере. Чим су Турци консолидовали своје позиције у Босни и усмерили своје освајачке амбиције према западу, постао је положај хришћанског свештенства несношљивији, посебно католичког, које је сматрано за "експонат западне Европе".¹⁰ Фрањевачки самостани су постали "бесплатне гостионице"¹¹ турских одреда и трпели тешке болове и рушења. Јеленић наводи вести о рушењу многих цркви и самостана, или њиховом претварању у различите исламске објекте.¹²

Поред ових, били су дуготрајни и економски исцрпљујући сукоби с високим православним свештенством: оно је на основи повластица добијених од султана 1453. сматрало да има привилегије над свим становништвом у Босни, због чега је и од католика убирало црквене дажбине, а фрањевци су то право оспоравали на основу привилегија добијених 1463. године.¹³ Током 17. века ти спорови су се водили пред турским судовима у Босни и Цариграду, дипломатским и новчаним средствима у корумпираном судском систему, што је, поред других глоба и дажбина, доводило обе цркве у Босни до потпуног сиромаштва. Белешке једног фратра показују да су фрањевачки самостани у Босни 1679. дуговали по неколико хиљада империјала.¹⁴ Због тога се све више

7 Десанка Ковачевић-Кojiћ, *Градска насеља средњовековне босанске држав*, "Веселин Маслеша", Сарајево, 1978, стр. 282-3.

8 *Исто*, стр. 285.

9 Кајмаковић Здравко, *Зидно сликарство у Босни и Херцеговини*, "В. Маслеша", Сарајево, 1971, стр. 132.

10 *Исто*.

11 Фра Игнације Гавран, *Спутници босанске повијести (Седам стољећа дјелопаня босанских фрањеваца)*, Свјетло ријечи, Сарајево, 1990, стр. 51.

12 Јеленић Ј., *Нав дело*, стр. 110 - 111.

13 О сложеном односу између православног свештенства и босанских фрањеваца од 1463. до 1557, с потпуном литературом о том питању, видети рад Бориса Ницевића, *Српска православна црква у БиХ до обнове Пећке патријаршије*, "В. Маслеша", Сарајево, 1990, стр. 198-208; Уп. и Игнације Гавран, *Нав дело*, поглавље *Потешкоће и прогон од стране православних владика*, стр. 53-55; и *Патње фрањеваца од стране православних владика*, стр. 82-83.

14 И. Гавран, *Нав дело*, стр. 55-56.

обраћају Риму и западним хришћанским владарима за помоћ, истичући своју улогу "бедема хришћанства" пред навалом ислама (*antemulare cristianitatis*) и тешку судбину "у ждријелу невјерника". И тестаменти дубровачких трговаца пореклом из Босне, или послом везаним за трговачке колоније у Босни, Србији и Влашкој, показују како су некад чувени самостани босанских фрањеваца западали у све већу кризу током 17. века. У њима они "за спас" своје душе или "за откуп роба или робињице из турских или жидовских руку", под условом да су "свете католичке вере", што само потврђује јак противреформацијски дух у најширим слојевима, остављају црквама и самостанима у овим покрајинама честе, а понекад и знатне новчане прилоге, с назнаком да им помогну у њиховим "тешким невољама". Некада набрајају поименце самостане, с образложењем остављених завета, "јер су веле дужни", а некад само препоручују да се остављена средства утроше "где буде већа потреба".¹⁵ Најтеже невоље, међутим, доживљавали су босански фрањевци и католички народ у Босни у анархичним ратним временима, као после упада Еугена Савојског у Босну 1697. године, када су многе цркве порушене, а манастири опустели због бекства свештенства из Босне.¹⁶ Фрањевачке хронике сведоче о великим новчаним издацима и дуготрајним дипломатским мисијама код турских намесника у Босни и Турској ради обнављања пострадалих богомоља.

Због тога је делатност фрањеваца у Босни, а у оквирима њеним и писана књижевност, имала неравномерни развој од раних средњовековних почетака па до краја турског периода, нропраћен променама у темама и садржајима, језицима и писмима, с универзалним хришћанским и локалним босанским актуелностима.

Први период

Као што је већ указано, прве свештеничке мисије долазиле су у Босну из Приморја и Славоније, где је традиција западне хришћанске цркве била дужа и јача. Тако се и настанак првих црквених објеката у Босни доводи у везу с првим градским насељима у којима су водећу улогу имали трговци из западних, приморских крајева, понајвише из Дубровника, тако да је из тих крајева или преко њих из западне Европе допирао различити утицај у одећи, накиту, оружју, у грађењу кућа и цркви, њиховом уређењу, црквеном сликарству и црквеној књижи¹⁷, који се после пада Византије све више ширио на исток, у духовно стваралаштво припадника православне цркве. Управо проток различитих књига на латинском и словинском језику показује Босну као земљу на размеђи двеју култура, или, како су поједини истраживачи њене културе волели да је означи, као "крајњи исток према западу и крајњи запад према истоку".

Међутим, у почетку су морали мисионари католичке цркве да се прилагођавају културним приликама у Босни. Зато су у прве мисије упућивани они фрањевци који су добро знали "словински језик и ћирилично писмо", то јест "језик и писмо оних крајева". У средњовековној Босни, у владарској и феудалним канцеларијама, све књиге административне и пословне, трговачки уговори и тестаменти писани су ћирилицом. Зато су дубровачки трговци у Босни своје пословне књиге писали ћирилицом, па су их после у Дубровнику службеници Нотарије преводили "са словенског на латински" ("*de sclavo in latinum*").¹⁸ Један странац 1439. сведочи "да се у Босни не употребљава уопште књижевни (латински) и италијански језик, ни латинско писмо као у другим земљама свијета".¹⁹ У неким исправама фрањевци се спомињу као писари ћирилских

15 Вид. Б. Летић, *Родољубље у дубровачкој књижевности 17. века*, "Свјетлост", Сарајево, 1982, стр. 54–59.

16 И. Гавран, *Нав дело*, стр. 66–67.

17 Уп. Д. Ковачевић–Којић, *Нав дело*, поглавља *Црквено градитељство и Материјална и духовна култура*, стр. 281–343; и З. Кајмаковић, *Нав дело*.

18 Д. Ковачевић–Којић, *Нав дело*, стр. 338.

19 *Исто*, стр. 337.

уговора у средњем веку, што уз примедбе папских мисионара из Италије да их треба обучавати латинском језику упућује на закључак да је домаће свештенство једино и било вично књизи на свом матерњем, словинском језику и ћириличном писму. Друге и другачије књиге у католичком културном кругу у почетку помињу се уз имена дошљака са запада, било световних људи или свештеника. За њих су добављане латинске књиге античких писаца, филозофа и савремених хуманиста, затим Библије и списи светог Бонавентуре и светог Лактација који се спомињу у инвентарима појединих трговаца.²⁰ Истина, у појединим инвентарима трговаца у Босни има помена и књига "in sclavo",²¹ али се из таквих уопштених забелешки не разазнају јесу ли писане у Босни или изван ње.

Према томе, први период деловања фрањеваца у Босни је у знаку "увезене књиге", било из Италије на латинском језику, било из приморских крајева на словинском језику,²² односно глагољском, латиничком или ћириличном писму, као приручна практична књига ученог страног, латинског, свештенства или као књига скромније образованих и народу ближих домаћих фрањеваца. У тим релацијама имаће исходиште потоњи писци, на једној страни представници елитне, а на другој страни језиком и писмом народу примерене књижевности. Истина, представници те ране елитне књижевности на латинском језику потврдиће се тек изван Босне, што је, с обзиром на организацију манастирских школа, природу књиге и културни ниво уопште, и било једино могуће. Најпознатији, ако не и једини рани представник хуманистичке мисли из Босне је Јурај Драгишић (Georgius Benignus, 1450 – 1520), којег је Драгутин Прохаска сврстао у тзв. "емигрантску књижевност", с обзиром на то да је са седамнаест година отишао из Босне да се више у њу не врати, прво у Дубровник а потом у Италију, Француску и Енглеску, гдје је стекао углед чувеног хуманисте. Отуда, кад је реч о делима босанских фрањеваца на латинском језику, тематски везаним за Босну, догађаје и личности из њених оквира, аутора који су животом и радом у њеним територијалним или фрањевачким провинцијалним оквирима, могуће је говорити тек од 18. века, када се јавља изванредан број ексклузивнијих учењака образованих на теолошким студијама у Италији и посебно Угарској – они ће неговати латински прозни израз или ће повремено пропевати у класичној латинској манири, обично похвале и оде познатим и заслужним представницима свога реда.

Међутим, у првом периоду деловања елитизам латинског језика ни у прквеном обреду ни у црквеној књизи није био најпогодније средство за ширење учења католичке цркве у необразованом становништву Босне и Херцеговине. Различита дела из теологије, реторике, права, историје, медицине познатих хришћанских ауторитета или првих фрањеваца из Италије у Босни била су приручна лектира ученог свештенства и "убеписци" у самостанским школама где је омладина подучава "читати, писати малословнице, те кршћански науку у латинском и словенском језику."²³ Најстарија књига писана "на хрватском језику, а латинским словима" по Јеленићу је *Рај душе* (Hortus animae), богослужбена књига псалма, јеванђеља и молитава на пергаменту (из 1567), коју приписује фрањевцу Босне Сребрене, а која је била својина самостана у Фојници. Мада у оскудном броју примерака и посредних вести о протоку књига међу католицима у Босни и шире у јужнословенском свету, може се створити приближна слика о природи књиге и њеној намени на босанскохерцеговачком терену пре појаве првих оригиналних писаца. На латинском или словенском језику, писана глагољцом, латиницом или ћирилицом, добављана из Италије или нашег

20 Исто, стр. 341.

21 Исто.

22 Такве књиге, обично *Мисали*, "messali centro in lingua servionia" продаване су на широком јужнословенском подручју. Уп. Бранислав Недељковић, *Неколико података о нашем језику из архива Дубровачке Републике*, Историјски часопис, 29/30 за 1982/83, стр. 104–105.

23 Јеленић Ј, *Нав дело*, стр. 210.

Приморја, она је увек имала практичну намену, верску за употребу у раду с верницима у цркви и изван ње и наставну за рад с питомцима у тринаест самостанских, школа колико их је било у Босни, како показује извештај једног визитатора из 1591. године.²⁴ Из тих школа и таквог фонда књига као лектире питомаца јавиће се први писци, босански фрањевци, који ће својим преводилачким, компилаторским и оригиналним штампарским радом настојати да изнађу путове и начине за примереније и популарније ширење верске књиге у народу. Тиме су отворили и нову епоху у култури народа Босне и Херцеговине, с препознатљивим оновременим духовним, широким хришћанским струјањима и ужим, за оновремену Боспу, њену културну, верску и социјалну разноликост, специфичним карактеристикама.

Други период књижевног рада

Писано стваралаштво босанских фрањеваца 17. и 18. века је језиком, писмом и карактером у зпаку широког духовног покрета обновљене католичке цркве, чији је програм на концилу у Тренту, између осталог, усмерен па сузбијање реформације коптролом протестантских књига, на учвршћивање католичке вере у јужнословенским покрајинама пред снажним утицајем ислама и на стварање верске уније с православном црквом, како би се на истоку надокнадиле у реформацији изгубљене западне територије. Истина, покрет реформације није непосредније захватио и Босну, мада је по намени књиге *Хорватом, Далматинцем, Бошњаком, Безјаком, Србљем и Булгаром* и она била у њеном програму, што, опет, потврђује и ангажовање двојице православних монаха из Босне, познавалаца "тамошњег језика", у протестантској штампарији у Урагу. Настојећи да сузбије могуће утицаје па том терену, Римска курија још крајем 16. века налагала својим емисарима у Босни да обрате пажњу па протестанте који по Илирику и Далмацији, тј. Босанској провинцији, шире књигу на словенском језику ("anco in lingua schiavone et ciurilla"). Исто тако, указивали су папски емисари да верски рад међу босанским католицима треба појачати, јер је тамо било масовније примање ислама.²⁵ Посебну вештину изискивало је пропагирање католицизма као "праве вере" међу православцима: требало је указати на заблуде шизматика у обредима и српској црквеној књизи радом ученијег католичког свештенства и употребом примереније верске књиге. У том циљу основани су у Италији Завод за ширење католичке вере (Congregatio de propaganda fide) и Колегиј за школовање питомаца за мисионарски рад међу Јужним Словенима. Уз то, припремана су издања потребних верских књига, због чега је, опет, "за пропаганду било врло битно питање стварања језика којим ће моћи дјеловати међу балканским Словенима, а нарочито код Срба".²⁶ Праксу реформатора да штампају књигу "свим словинскога језиком људем, најпрво Хорватом, Далматином, потом таксише Бошњаком, Безјаком, Србљем и Булгаром"²⁷, католичка црква не само да је усвојила него је и дијалекатску различитост реформацијске књиге пастојала да сведе на један, најраширенији штокавски говор, јер римској пропаганди није било свеједно хоће ли верске књиге штампати "на једном језику, дакле у једној наклади, или на више језика, дакле у више наклада, па према томе и знатно скупле. Стога се црква преко потчињених свешеника, мисионара и визитатора даје обавјештавати који би говор или дијалект нашег језика могао бити најприкладнији за ту функцију."²⁸ С обзиром на то да су папски мисионари по словенском свету слали извештаје о великом "русагу словинском" у коме сви "крстјани, Рашијани, Србљи, полу-вирици и Турци" (Кашић) говоре истим језиком, с разликама "само у изговору", истицана је потреба

24 Исто.

25 Радонић Јован, *Римска курија и југословенске земље*, Београд, САНУ, 1950, стр. 15.

26 Маријан Стојковић, *Римска палина протуреформација у јужнословенским земљама*, Наставни вјесник, XXII, Загреб, 1914, стр. 195.

27 Исто, стр. 185.

28 Швелец Фрањо, *Повијест хрватске књижевности*, 3, Нав. издање, стр. 179.

да се словински, тј. "нашки истумаче" различите побожне књиге "нека би свако могао разумети оно што се *шти* на латинском". Сви мисионари истичу да је "најраширенији" и "најразумљивији" у словинском језику "босански" (штокавски) говор који треба да буде основа за стварање једног "општег" језика, заједничког свим Словенима.²⁹ Као практични покушаји на остварењу те идеје јесу граматике и речници словинског језика напоредо с латинским и талијанским, и уопште филолошке расправе о језику "матерњем" и језику "бастардном" у Дубровнику крајем 17. и почетком 18. века.³⁰ У том смислу, недопуњаване су раније хуманистичке представе географске величине и историјске старине Словена историографским и песничким визијама "словенских народа" као "нације" у духу противреформацијских пропагирања јединства свих Словена почетком 17. века и ерудитним радом као "научним" историјским и језичким потврдама тог јединства крајем 17. и почетком 18. века. Дубровачки песници пишу песме о лепоти, богатству и распрострањености словинског језика "од Јадранског до Леденог мора", а поједини речници носе наслове у том духу, нпр. *Благо језика словинскога*. Босански фрањевци, од Дивковића, Анчића, Посиловића, Бандулавића, Папића, Матијевића, Маргитића, до Ластрића и потоњих писаца с краја 18. века, за своје прводе и прераде побожних дела у насловима или обраћањима "штиоцу" редовно кажу да су пренесене из страних језика у "наш језик словински" (односно "наш језик илирски", кад је реч о писцима склоним хуманистичкој формулацији), при чему су неретко као синонине словинском (илирском) језику и штокавском дијалекту употребљавали и територијални назив "босански" ("у језик мој босански") и уже завичајне, као Анчић, "у језик мој думански", и сл. Али, народ коме намењују своја дела увек је код њих један јединствени "пук словински",³¹ односно "илирски", на широком подручју Провинције Босне Сребрене. Пошто су тој провинцији припадали, поред босанских, и фрањевци из Далмације, Славоније, Угарске и Влашке, нужно је долазило до језичких и литерарних прожимања њихових дела³², било због предлога које су користили, било због говорних разноликости у појединим граничним подручјима. Зато ће Стјепан Маргитић у предговору "штиоцу" своје *Исповијести крстјанске* рећи да је "босански" или "илирски" језик, раширен по многим краљевствима, "помијешао с различитим језицима ... како у Босни с језиком турским, о крај мора с италијанским" и да "у нашој Босни и у нашем језику сваки град има своје ријечи и изговарање особито". Његов пример показује да су верске књиге прилагођаване конкретној језичкој ситуацији и да су њихови писци водили рачуна о противреформацијској конципираној најширој популаризацији оваквих књига.

Иако су добро запазили потребу проповедања и штампања пропагандне побожне литературе на словинском језику и штокавском дијалекту, мисионари папски изван Босне, попут Сплићанина Александра Комуловића и Пажанина Бартула Кашића, као људи образовани у Италији а пореклом с латиничког подручја, нису уочавали колику важност уз народни језик има и домаће ћирилично писмо за пропаганду "праве католичке вере" и то као традиционално писмо рукописне књиге свега становништва у Босни. "Српским словима, како ћирилицу називају Дивковић и други потоњи фрањевци, писано је, осим у Босни и у "хрватској под турском влашћу, Макарској, Пољици ... тј. на периферији турске царевине од Јадрана до Будима" (Т. Матић), о чему

29 Фрања Фанцев, *Значај католичке обнове ("контрареформације") за стварање заједничке књижевне основице српскохрватске*, 3. међународни конгрес слависта, Збирка одговора на питања, No. 1, Београд, 1939.

30 Уп. Мирко Денковић, *Одрази талијанске академије "degli Arcadi" преко Јадрана*, Рад ЈАЗУ, књ. 248. и 250.

31 Видети *Рјечник хрватскога или српскога језика*, ЈАЗУ, 15. Загреб, 1956, стр. 589–592. с.в. "словински језик", "словински свијет".

32 Уп. Херта Кунa, *Хрестоматија старије босанске књижевности*, књ. 1, Свјетлост, Сарајево, 1974 (предговор); Дарија Габрић–Багарић, *Напомене о језику и дјелу Ивана Бандуловића*, Књижевни језик, Сарајево, 1986, књ. CV, св. 3–4, стр. 226–232.

сведоче и Рељковићеви стихови како се у Славонији некада "српски штило и српски писало". Стога није чудо што се и међу босанским фрањевцима током 17. века јавља више писаца који своја дела штампају ћирилицом, писмом које су, како то означава Маргитић, у Босни, Славонији и Угарској и "пастири знали", што значи да је било најпогодније за испуњавање тридентских одредби о широкој верској просвети. Сви фрањевци, и они који штампају своја дела ћирилицом и они који то чине латиницом, називају ћирилицу "нашим словима", с тим што се они који штампају латиницом туже на тешкоће које "за наш језик представљају латинска слова".³³ Иван Бандуловић ће у латиничком издању својих *Пиштола и еванђеља* (Млеци, 1613) рећи да је "веле мучно латинским словима наше словинске ричи управ писати, и једро изговарати".³⁴ Занимљиво је да током 17. века напоредо излазе дела латиницом и ћирилицом: латиницом од стране хуманистички образовних и латинском елитизму склоних фрањеваца из Херцеговине и граничних подручја западне Босне, што се објашњава утицајем и далматинске књижевности³⁵, а ћирилицом од стране писаца из централне Босне, који своја дела намењују простом "пуку словинском". Зависно од тога шта се желело постићи и којој читалачкој публици су књиге биле намењене, било је ћириличких издања курзивним словима рукописне књиге и словима српске црквене књиге. Тако Матија Дивковић, "отац босанске књижевности", штампа своје прераде и преводе побожних текстова из латинске и талијанске литературе на домаћем писму које именује "српским словима", односно "словима нашега језика". Али, он истиче и посебност тих слова у односу на ћириличка слова штампане српске црквене књиге, кад у *Посвети читаоцу* каже: "Не будући штампе ни слова од нашега језика, ја мојијем рукама учиних свеколико изнова и из темеља свеколике слова". Дивковићева иновација је, дакле, у томе што је "учинио" слова према курзивној ћирилици којом се у Босни писало, оном писму за које ће потоњи Дивковићев слобденик, Стјепан Маргитић, рећи да га "знају пастири у Босни, Херцеговини, Далмацији, Угарској и другим земљама читати".

За разлику од Дивковића, Посиловића, Папића и Маргитића, који су своја дела штампали босанском варијантом ћирилице, Стјепан Матијевић Солињанин (око 1580–1654) штампао је у Риму 1630. свој *Исповиједаоник* црквеном ћирилицом. Куна Херта то доводи у везу с чињеницом да је баш тада у руке Пропаганде доспела протестантска штампарија, што се мора узети у обзир и поред тога што ниједан босански фрањевац после њега није у тој штампарији штампао своје књиге за католичке свештенике. Међутим, Матијевић је с још тројицом фрањеваца те 1630. године упућен као мисионар у Трансилванију, где је и умро 1654. године, па је вероватно за ту мисију и штампао свој приручник црквеном ћирилицом, писмом које је у том подручју било уобичајено, како у ријечаној, тако и штампаној књизи штампарије у Влашкој и Молдавији. Тих година у Пропаганди се много расправља о популаризацији верске књиге међу шизматичима, па се као један од начина спомиње и штампа на црквенословенском, како шизматици не би показивали одбојност према њој.³⁶ Чак је предлагано да се неке од њих припишу православним свештеницима, ауторитетима у крајевима где је требало такву књигу ширити. У том смислу и Матијевићев превод с талијанског књиге *Confessionario Racolto dei dottori cattolici* Ђиролама Панормитана (Бепеција, 1575) има за намену пропагирање упије међу шизматичима, уз црквенословенски језик, прилагођен наслов: *Исповиједаоник сабран из православних научитеља*.

33 Уп. К. Георгијевић, *Нав дело*, стр. 161.

34 Исто

35 Х. Куна, *Нав дело*, предговор *Хрватска књижевна традиција*.

36 Ј. Родонић, *Нав дело*, стр. 125, 608 (1735. бискуп Дувна фра Павле Драгичевић из Фојнице одговара на питања Конгрегације да ли у Босни има свештеника римског закона који служе на црквенословенском, да ли православни свештеници знају тај језик боље и да ли је потребно да римокатолички свештеници знају црквено словенски да би помоћу црквенословенских књига могли уверити православне у њихове верске заблуде и превести их на католичку веру).

За Католичку пропаганду у Риму била су изузетно значајна питања језика на којем су обављани верски обреди и писма на коме су штампане верске књиге за припаднике обеју цркви међу Јужним Словенима. Пошто је имала циљ очувати своје вернике у католицизму, с обзиром на то да је у Босни било случајева преласка католика на ислам или православље, али и "полувице и пизматике" привући "правој вери", Пропаганда је настојала да у својим заводима школује питомце који ће указивати на погрешна учења и заблуде православних свештеника, као и српске, а касније, у 18. веку и руске, црквене књиге у Далмацији и Босни.³⁷ С обзиром на то да су овакве књиге биле препрека за спровођење уније, мисионари су препоручивали Риму да се поједина њихова издања у Венецији обуставе док се не нађу редактори, познаваоци српске црквене књиге или православни свештеници "склони" римској цркви, који би "погрешке исправили".³⁸ У том смислу, имао је половином 17. века Јурај Крижанић задатак да сачини "свеопшту библиотеку пизматика", у којој би проучио и "оповргао тврдње писаца источне цркве против Латина".³⁹ Да би се створили што повољнији услови за унију "католичких и православних Словена", мисионари раде на њиховом "духовном зближавању", а противреформацијски писци, у том циљу, "словенску прошлост приказују у светлу католицизма".⁴⁰ Још од раније су појединци, православни и католички монаси, испољавали јако осећање припадности једном народу, тумачећи у својим записима и списима долазак Турака као казну божју због "неслоге" и верског раскола. Та сродност се уочавала у мепавини градитељских и сликарских карактеристика православних и католичких цркви у заједничком "словинском" језику и ћириличком писму, затим у широком западном духовном и културном утицају после пада Византије. Али, тек с акцијом обновљене католичке цркве на заговарању уније пишу се историографске и песничке визије славне словеснке прошлости јужнословенских народа који "цић шизме" и "због гријеха наших" грцају у ропству турском, "худом" и "клетом". Римска курија обећава и конкретну помоћ православном свештенству у његовим устаничким намерама, ако "за спас своје душе" пригрли "католичку веру".⁴¹ Један од задатака папских емисара у јужнословенском свету и фрањеваца у Босни, као посебним папских поузданика, био је да "заблуделе пизматике упућују на стазе праве вере".⁴² Ауторитет српске православне цркве и њен оснивач, Свети Саво, истицан је у оновременим делима Ивана Томка Мрнавића и барског бискупа Андрије Змајевића као присталица римске цркве, "послушник Великог престоља" и непријатељ православља.⁴³

У контексту овакве идеолошке борбе око верских питања настају дела "хрватске књижевности у Босни и Херцеговини".⁴⁴ У њој и Јеленић види подстицаје појави бројних писаца фрањеваца, њиховим преводима, прерадама и компликацијама побожних дела која су раније добављана са стране: "Босански фрањевци да истисну грчкоисточне и протестантске књиге из католичкога народа своје викарије, дадну се на књижевно поље, и то с таким успјехом, да су течевином знаности и умјетности куд и камо натржилили прву епоху свога опстанка у Босни и Херцеговини."⁴⁵ Исте поводе својим делима истичу и сами фрањевци. Анчић своје дело пише

37 Ј. Радонић, *Нав дело*, стр. 608.

38 *Исто*, на више места.

39 *Исто*, стр. 138.

40 Матија Мурко, *О претходницима илиризма*, Нова Европа, Загреб, 1921, књ. II, стр. 88.

41 Ј. Радонић, *Нав дело*, стр. 9.

42 *Исто*, стр. 15.

43 *Исто*, стр. 362.

44 Ј. Равлић, *Зборник прозе 16. и 17. столећа*, Нав. издање, стр. 159.

45 Јеленић Ј, *Нав дело*, стр. 223.

против "махнитости херетика, незнања погана и јогунства шизматика", док Посиловић у својој књизи међу смртне грехе убраја "читање књига и писама лутерана и пријатељство с полувирицима".

Све што је писано у Босни од стране фрањеваца било је у знаку католичке противреформације, па отуда у том стваралаштву све до 19. века нема "профаних елемената". Разлог томе је што је према интенцијама Тридентског концила требало "човјека вратити у средњовјековне облике мишљења",⁴⁶ а то је било могуће сталном критиком профане незнабожне књижевности и заговарањем "ћудородних" побожних дела. Том практичном циљу, с нескривеном утилитарном одредницом, често у наслову истакнутом, подређена су готово сва дела босанских фрањеваца. Зато сви своје преводе и прераде из латинског, талијанског или немачког језика упрошћавају и за неуки пук прилагођавају и језиком ("у мој босански језик") с тежиштем на завичајну лексику ("мој босански језик" или "мој думански језик") и наративним поступком у кратким фабулативним целинама прилагођеним за преповеди у облицима "прилика", "зламења" и "чудеса" илустративним за различите хришћанске поуке у духу библијских "кроз причу казивања". Неки, као Матија Дивковић, те своје зборнике утилитарних хришћанских прича називају "бродицом пуном корисне робе", или, пак, самим насловима дела указује на њихову практичну намену. Зато се та дела најчешће и зову "науци крстјански" и "огледала духовна". У обраћањима "штиоцу" истиче се намера да та дела буду "велебогољубно говорење", "веле корисно", "за опоменут од гријеха" или за "чинит добра" и "опоменут се од смрти". У уводу неких својих "прилика" Павле Папић каже да ће се у њима видети "принемило покарање" грешника, а на крају таквих фабула опет указује на разлоге њиховом приповедању: "научите одавле".

И литерарно, естетско, често је као и утилитарно назначавано у насловима ("наслађење духовно") или се подразумевало под "велеугодним" и "слатким говорењем" оваквих поучних прича, при чему су очљива угледања на народно усмено стваралаштво и класичну књижевност, али са специфичним односом према њима.

Однос према народној и класичној књижевности

Усмерена на јачање религиозног погледа на свет, противреформација је критиковала све облике профане књижевности, а посебно ренесансну љубавну поезију и веселу комедију. У свом приручнику за исповед Кашић међу смртне грехе убраја "писање, читање, преписивање или било какво ћутјење пјесама од љубави и казалишта које приказује свјетовне теме". Испуњавајући исти задатак, босански фрањевци су од почетка осуђивали усмено народно песништво и неке фолклорне облике, коло и сијело на пример, као изразе профаног стваралаштва које побуђује на грех и чулност. Стјепан Матијевић у "смртне гријехе" убраја "чинити пјесме од љубави, танцати, тамбурати и попијевати", Папић "игру, пјесму и забаву", а Шитовић световност народних епских песама. "Ти пиваш и слушааш писне од Краљевића Марка, Мусе Арбанаса, Реље Бошњанина, од војске, јунаштва, краља, капитани и остали; такођер, липоте дивојке, од рујног вина и од осталих бескористних писана". Такав критички однос према народној књижевности као изразу народног живота и народне духовности утицао је на слабији развој неких облика писане и усмене књижевности у католичком културном кругу, посебно оних које су службени црквени обред и црквена поезија потиснули или искоренили.

С друге стране, необразована сељачка публика којој су намењивали своја побожна дела наметала је потребу да јој се она прилагоде језиком, лексиком, писмом и приповедачким поступком. Дивковић то истиче уопштеном наменом "пуку словинском" а Стјепан Маргитић шире експлицира: "Ово је дакле наук за убоге од наука, ово није високо говорење, ни другим слови и

46 Ф. Швелц, *Нав дело*, стр. 182.

језиком кога не умијеш". Књижевни историчари указују да су се они и приповедачким поступком највише приближили усменом народном приповедачу. Зато су њихова дела и била популарна у народу да су на проповедима допуњавали свештенике ако би нешто из Дивковићевих текстова пропустили, док су Маргитићев молитвеник називали интимније "Стјепанушом". Своје утилитарне приче Дивковић назива "чудесима", "приликама" и "зламењима" што указује на функционисање маште и фантастике у њима, као и на морални и верски смисао због којег су испричане ("прилика", "зламење", тј. значење), а те његове облике "прилика" као "примара" за врлине и поруке опонашају Павле Посиловић, Павле Папић и други. У њиховим текстовима превладавају приповедачке формуле "у дни оне", "у једном мјесту", "један човјек", "једанпут" и тзв. приповедачко време у облицима "бјеше", "бијаше" с комбиновањем других глаголских облика ради постизања приповедачке живости и сликовитости.⁴⁷ Ослањање на поступак усменог приповедача уочљиво је и из њихових позивања на "причаоце старе" и не баш ретких назнака "сказује се". У настојању да се богољубна штива што више приближе простом народу, поједини фрањевци су, као Ловро Шитовић, певали своје моралнодидактичке садржаје у десетерцу, форми уобичајеног усменог народног казивања различитих еписких садржаја. Занимљиво је и то да су жестоке критике упућиване предмету народне поезије, ласцивном, чулном, бекријашком или напросто световном, док су десетерачка форма и њен стилски клише кориштени као "униформа" новом, побожном садржају.

Сличан је поступак уочљив и према класичном наслеђу. Сви познати писци фрањевци су током школовања у Италији или Угарској, а потом и у манастирским библиотекама у Босни били у прилици да се сусрећу са различитим делима и класичних песника, историографа, филозофа које је претходна хуманистичка епоха афирмисала а прихватила генерација ренесансних песника. Истина, однос према њима и њиховом учењу био је од почетка 17. века условљен акцијом противрформације. "Представници тзв. католичке обнове одбацивали су ренесансни поглед на свијет јер је он сувише подсејао на овоземаљски живот и уживање у њему; али како једном усвојене тековине више није било могуће уништити, требало их је реформирати, требало им је одузети њихову свијетовну душу и навући на калупе црквене пропаганде".⁴⁸ Отуда је доста тзв. "хуманистичког пртљага" код босанских фрањеваца, посебно код оних који су желели да се својом лектиром и својим списима испоље као учени људи, ексклузивни интелектуалци, латинисти, или, пак, да својим "приликама" и фабулама, ради јачег дидактичког ефекта, дају итисак истинитог догађаја, чак документа. Из разних побуда они, дакле, своје илустративне фабуле започињу стереотипним "штије се" ("шти се"), "штије се у ники књига" или конкретније, навођењем извора као сведока: "пише Плинио", "Саламун рече", "штије се у Ижопу", "говори Тулио", "говори Катон", "Платон говори", "Шократ говори", "Ариштотел" итд., али и "каже свети Аугустин", итд. Осим позивања на класичне ауторитете, понајчешће на Платона, Аристотела или Сократа, те песнике Омира или Вергилија као сведоке о неким догађајима или некој личности, предмету проповеди као примеру "врлине" коју треба следити или "порока" којег се треба клонити, помињу се и личности из класичне литературе и митологије и историје. Посебно је био популаран лик Александра Македонског, вероватно због романа преписиваног и читаног у средњовековној Босни, али сада у хришћанској "прилици", како "господар земље од истока до запада хоће бити у два лакта земље укупан". Чувени љубавни парови класичне литературе, Хелена-Парис и Клеопатра – Марко Антоније били су згодни за прозне и стиховане (Шитовић) илустрације грешника осуђених на паклене муке. Према томе, класика је у побожним делима босанских фрањеваца, углавном у проповедном облику беседа, присутна са средњовековним баластом, односно "у калупима црквене пропаганде"; цитирају се историчари, песници, говорници, фило-

47 Уп. Дарија Габрић-Багарић, *Језик Ивана Бандуловића*, "Свјетлост", Сарајево, 198.

48 Ф. Швелц, *Нав дело*, стр. 223.

зофи као "докази" првенства хришћанских принципа, аскезе, вере, исповести итд. У таквом облику и тим путем класика је допирала у народ, живела у њему везана за различите мотиве и као таква постојала органички део његове духовности, његовог прозног и стихованог усменог стваралаштва.

Мада су дела босанских фрањеваца од почетка до 19. века у највећем броју преводи и прераде хришћанских дела с латинског, италијанског или немачког, што су сами у фронтисписима назначавали формулацијом "принесено у наш језик словински", или "у наш језик илирски", она су доприносила *интернационализацији* књижевног стваралаштва у Босни и Херцеговини, његовом духовном, стилском и језичком прожимању с писаним и усменим, домаћим и страним књижевним традицијама. Према изворима они се понашају различито: као *антологичари* који бирају оне садржаје који ће најбоље илустровати хришћанске врлине; као *тумачи* утилитарних порука преузетих текстова ("страшна је, чудновата и страшива слиедујућа прилика"; "ова згода ... у њој бо се види примило покарање божије ..." итд); као *имитатори* који у духу извора праве интерполације, проширења а местимично и скраћења оригиналног текста, зависно од потребе њиховог прилагођавања домаћем културном нивоу и духовном контексту; као језички *редактори* у избору "лексике адекватне богољубном предмету", односно лексике прикладне одређеном говорном подручју, ијекавском, икавском или подручју на коме се мешају речи "босанске" с речима "талијанским" или "турским"; на крају и као *синтетичари* писаних страних извора и домаће усмене књижевне праксе.

У том послу они су, дакле, у токовима хуманистичког ренесансног схватања књижевног рада као *опонашања*, па и дословног понављања узрока, при чему *оригиналност* подразумевају у "словинској", односно "илирској" језичкој "приобуци", коју књижевни историчари уочавају, од писца до писца, у вештини да "непосредно и занимљиво" испричају преузети темат, да остваре "реалистичан приказ могућег догађаја", "искреност емоција" или да дају "луцидна запажања о природи људској", те да у дочаравању преузетих прича испоље "лични став", "ученост", "инвензивност", "елоквенцију". Такође је уочавана и стварна слика средине у којој писац својим тенденциозним приповедањем интервенише показујући уз "хришћански став" и "јако родољубље" и везаност за домаћу традицију.⁴⁹

Иако су, углавном, усмерени на сам текст као материјал за проповеди и поуке, понеки фрањевачки писац даје и експлицитне елементе своје "поетике", свакако према узорима из сопствене лектире. Тако Матија Дивковић воли хуманистичку метафору "брода" за своје књижевно дело, а термином "плавчица пуна корисне робе у порату", којим означава природу текстова у књизи, упућује на Марулићеву *Јудиту* (1501) као непосреднију лектуру. С друге стране, Стјепан Матијевић Солињанин у својој *Исповиједи крстјанској*, штампаној 1630. у Риму за потребе мисионарског рада у Трансилванији, уз пазнаку "из православних научитеља", у фронтиспису има у обраћању "штиоцу" елементе формуле скрушених преписивача православних монаха, како у истицању скромности ("труд ови мој премда убах мао...") и слабих спага ("помањкањем моје слабости") да књигу изда "на свјетло" без словних и језичких погрешки тако и у завршној клазули молбе за исправку и опрост: "молим те разумом и добротом твојом поисправи и поначини, споменувши се да човјек јесам грешник и подложен немоћи како и остали".

Већ практичне намене оваквих дела да буду приручна књига свештеника за проповеди, исповеди и различите поуке, као и јаче ослањање на изворе у развијенијим књижевностима, посебно талијанској, условљавале су противреформацијске прозне и стиховане књижевне облике.

49 Уп. коментаре Х. К у не уз избор текстова у *Хрестоматији старије босанске књижевности*, нав. изд.

"Уместо праве књижевности, списатељи католичке обнове засипали су читаоце 'либарцима од дјевства' и 'науцима крстјанским', коментарима покајничких псалама, 'розаријима причисте Дјевице' и 'науцима којим се има обслуживат у говорењу од мисе'.⁵⁰

Стихови

Већ и летимичан преглед писаних текстова босанских фрањевца до 19. века показује превласт прозе над стиховима, што је на једној страни доказ о природи најстарије књижевне традиције у Босни и Херцеговини уопште, а на другој можда и последица противреформацијског критичког става према профаном песништву, односно сведености стихова само на побожно духовно песништво. Заправо, писаца који су претежно или искључиво писали побожне стихове нема у Босни све до пред крај 18. века, до збирке "духовних пјесама" Вице Вицића Фојничанина (1734–1796) посвећених свецима, што се објашњава његовим музичким образовањем, те писањем и компоновањем за црквени хор у Фојници којим је руководио десет година. Истина, готово сви фрањевци су уз своје прозне проповеди и поучне фабуле доносили и "верше", углавном преводне и прераде из "латинских књига", некад као побожну и дидактичку стиховану верзију прозног текста, а некад као репертоар побожних несама за црквени обред. И "отац босанске књижевности" Матија Дивковић се окушао стиховима посвећеним Блаженој Дивици Марији (*Плач Бл дивице Марије*), његовој омиљеној јунакињи "прилика и чудеса", те *Вершима Абрамовим* и *Вершима свете Катарине*, обимом скромним а метром и римом невештим адаптацијама Ветрановићевих и глагољских "приказања". Они су више културноисторијски податак о његовој лектури, склоности старим хришћанским облицима "плачева" и "приказања", усамљеном покушају на црквеној драми у Босни. Дивковићев слебденик Павле Посиловић је своја дела *Наслађење духовно* (Млеци, 1639) и *Цвијет крипости* (Млеци, 1647), како Јеленић каже, "засладио" богољубним стиховима посвећеним Богородици. Слично њему и Стјепан Маргитић у додатку своје *Исповиједи крстјанске* (Млеци, 1701) штампа читав репертоар стихованих "религиозно-митских фабула".

Под утицајем епске народне песме испевана је крајем 17. века једина световна песма, полемички интонирана против православног патријарха због његових настојања да убире дажбине од католика па и фрањевачког свештенства. С обзиром на то да је епски десетерац постајао све популарнији стих, испевао је Ловро Шитовић и 1727. године у Млечима штампао, своју *Писну од пакла*, указујући да у том стиху треба певати побожне а не световне садржаје. Његов пример следиће неки босански фрањевци, углавном они који су живели и радили у далматинским местима где су током 18. века више певане десетерачке и осмерачке духовне песме. Такав је случај с Јеронимом Филиповићем који је само рођен у Рами (1688), док је читав живот провео у Италији и Далмацији, па би по Прохаскиним критеријима припадао тзв. "босанској књижевности у емиграцији". Он је у Млечима 1759. штампао *Скуп писних богољубних*. Сличан случај је и с Мостарцем Маријаном Лекушићем, наставником у фрањевачким школама у Сплиту и Шибенику, који је својим *Богољубним размишљањима* додао гундулићевски интониране стихове о смрти "ку не може нитко утећи", у ствари парафразе његових барокних слика које упућују на то да их је певао имајући пред очима *Сузе сина разметнога*:

⁵⁰ Мирослав П а н т и ћ, *Мавро Орбин – живот и рад*, предговор књизи, М. О р б и н, *Краљевство Словена*, Београд, СКЗ, 1968, стр. 12.

*Она краљем господује
и под ноге власти тлачи,
она сама свуд војује
и гди кога хита – свлачи.*

*Она бане и херцеге
и кнезове и властеле
поваљује под бетеге
старе, младе, сваке феле.*

Према томе, стиховано стваралаштво босанских фрањеваца до 19. века било да је препевано или по препознатљивим узорима певано, с изузетком полемичке песме против шизматичког "паћаре", искључиво је побожног карактера, како у слављењу Богородице и хришћанских светитеља, најчешће песмама прилагођеним за хорско певање у црквама, тако и морализаторским опомињањем на овоземаљске пороке или упућивањем на хришћанске врлине. Иако је од стране истраживача, културних и књижевних историчара, оно оцењено као обимом и уметничким дометом скромно и, углавном, неоригинално, с изузетком покоје сугестивније слике, занимљивог мотива⁵¹ или испољења "локалног патриотизма" (Вице Видић), оно је одиграло одређену улогу у католичком културном кругу као замена певању "ззорних" световних тема. Многе од побожних песама, попут "Спаси краљице", постојале су "народне", певањем изван цркве и црквених обреда.⁵²

Проза

Прозни облик у стваралаштву босанских фрањеваца је далеко заступљенији већ и због тога што је био погоднији за филозофске хришћанске расправе, историографске хроничарске записе, црквено беседништво и различите поучне хришћанске приче. Намењена углавном за практичне потребе католичког свештенства у раду с верницима, при томе саображена задацима које је таквим делима поставила противреформација, дела босанских фрањеваца су доживљавала више издања ћириличких, латиничких и на латинском језику, али је било и оних писаних за интерну употребу, као што су нпр. манастирске хронике које су остајале у рукопису до новијих дана. Иако су по намени најчешће практичне књиге које по својој природи не улазе директније у "књижевне облике", не могу се порећи у њима "литерарни елементи" у виду интернационалних мотива, поетских слика, реалистичких и фантастичних описа, разних стилских обрта преузетих из класичне, средњовековне, ренесансне и усмене књижевне традиције. Сва кориштена искуства из лектире имала су задатак да "засладе" поучне садржаје, па их зато понекад и називају "наслађењима духовним", настојећи да тај циљ постигну "слатким говорењем" или "анђеоским језиком". Отуда је много стилизованих реторских фрагмената, не само у проповедним облицима него и уметнутих у изразито наративне целине, као што су "прилике" или "чудеса". Најчешће се поучне фабуле завршавају реторским обраћањем проповедника слушаоцима, с циљем да нагласи приче као "параболе" или "алегорије": "О крстјанине, о крстјанко...", "нут види", "нут процини" итд. Очигледно је да оваквим стилским реторским ефектима није обраћена пажња само на верску и моралну поуку, него и успостављана присност приповедача, проповедника са слушаоцима. У томе су нарочито бити успешни "народни писци" Дивковић и његов следбеник Маргитић, умевши да упрошћеним фабулама, "слатким говорењем" и лексиком прикладном "убогим од наука", формулама његовог усменог саобраћања придобију пажњу и поверење својих верника. Маргитићева

51 О карактеристикама духовног песништва, истина у збиркама 19. столећа, видети рад Дивне Зечевић, *Књижевно-поучне бинарне опозиције набожне осјећајности у тисканим пјесма-рицама 19. столећа за католички пук*. Зборник Матице српске, XXXV/1987, св. 3, стр. 457–503.

52 Уп. Грго Мартин, *Босанскохерцеговачка књижевност*, Српски народни лист, 9/1844, бр. 13.

"фала блаженој дивници Марији" у збирци *Фала од свети* (Млеци, 1708) има реторски искићен топос "скромности" о немоћи да јој изрази достојну похвалу: "Да се исти језик у перо окрене, ријечи у црнило, глас у свитлост, ајер који нас је обастрео у књигу бијелу, али да је језик анђеоски, да је дух пророчански, да је говорење апоштолско, све би се ово отило, *још би мало било исказати* навиштење чудновито б.д. "Марије, и ужећи љубављу срца људска". Овакви реторски усклици "нсизрецивом" су остављали трага у свести верника да би касније послужили као формула народном певачу за сасвим другачија осећања, нпр. неисказивих љубавних јада. Отуда није чудо што је уз Дивковића, народног приповедача, Маргитић био најомиленији фрањевачки писац у народу.

У свој досадашњој литератури о књижевном стваралаштву босанских фрањеваца наглашен је њен компилаторски карактер, с обзиром на преузете садржаје из дела црквених ауторитета и назначавана умешаност напих прерађивача да за своју публику изабере прикладна штива и да их на згодан начин њој предоче. Поједине прераде показују да су наши писци и у том послу умели да остваре "аутентичан израз" и да дидактично црквено беседништво, као најчешћи облик, освеже опробаним поступцима нашег усменог уметника: лаком нарацијом, препознатљивим обртима народног песника или приповедача, чистим народним десетерцем, пословичним казивањем, итд. Ти облици народне уметности били су погодни за изрицање побожног, дидактичког садржаја намењеног слушаоцима ниског културног нивоа и ограничене моћи рецепције, по правилу сељацима и необразованом пуку. Тако су Христову науку "кроз приче казивали", како је то још у Јеванђељима формулисано, а зависно од садржаја кориштени су различити литерарни облици: за фантастична дела Богородице облици "чудеса" и "прилика", на пример, а за конкретнији дидактички материјал *Науци крстјански*, *Огледала духовна*, *Цвитови од крипости*, *Писни од пакла* или разне "љекаруше". Њихова књижевна вредност првенствено је зависила од "талента" појединих писаца, од њихове умешности да постигну занимљиво казивање и изазову доживљај код слушалаца, односно да течно просветарски поучавају, или, пак, отворено морализирају.

Бранко Летић

THE CROATIAN LITERARY TRADITION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM FIFTEENTH TO NINETEENTH CENTURY

Summary

Until Nineteenth Century the Croatian literary tradition in Bosnia and Herzegovina developed within the Roman Catholic Church. In the beginning it was characterized by the imported literature written in Latin for the foreigners in urban settlements and for the educated clergy, so the native educated people were more of an exception, such as Jurij Dragišić (Georgius Benignus, Srebrenica, Bosnia, 1450 – Barletta, Italy, (1520). Dragišić spent his lifetime and gained his glory outside Bosnia. In Seventeenth century the Croatian literature in Bosnia and Herzegovina was marked by the native Franciscan monks with their works written in popular, "Slavonic" or "Illyric" language and on Cyrillic or Latin alphabets. The revitalized Roman Catholic Church instigated printing of various adaptations and translations of religious works intended for the clergy's practical use. The Church hoped to strengthen and spread its influence among the Southern Slavs through these books. Numerous Franciscans emerged as translators, adapters or writers of original works (Marija Divković, Pavle Posilović, Ivan Ančić, Ivan Bandulović, Stjepan Matijević, Stjepan Margitić Jajčanin, Filip Lastrić, Lavro Šitović and others), who left a mark not only on the literary activities of the time, but on the overall cultural work in Bosnia till the end of the Nineteenth Century.